

Alina Žvinklienė

Žmogaus teisės Lietuvoje: Lietuvos gyventojų lygybės ir diskriminacijos suvokimas Europos kontekste

Santrauka. *Lygybė – vienas esminių demokratijos principų. Atskleidus tam tikros šalies gyventojų lygybės suvokimą galima svarstyti ir demokratizacijos raidą šalyje. Straipsnyje, remiantis tarptautinių kiekybinių tyrimų duomenimis, nagrinėjamas dabartinis Lietuvos gyventojų lygybės ir jos pažeidimo – diskriminacijos – suvokimas bei pažeistų teisių atkūrimo galimybės. Teigiama, kad lygybės ir diskriminacijos suvokimui turi įtakos valstybinės lygybės politikos tęstinumas ir jos aktualinimas žiniasklaidoje, pasitikėjimas institucijų galimybėmis daryti įtaką individualiems keitimams atkurti pažeistas teises.*

Reikšminiai žodžiai: *žmogaus teisės, lygybė, diskriminacija, moterys, institucijos*

Key words: *human rights, equality, discrimination, women, institutions*

Įvadas

Šiandien žodį *demokratija* dažnai kartoja politikos veikėjai, siekdami paskatinti pokyčius šalyse, kurios nėra laikomos demokratinėmis arba pakankamai demokratinėmis, remiantis dabartiniu Vakarų demokratijos suvokimu. Taikant klasikinį demokratiškos suvokimą, atsiradusį Senovės Graikijos miestuose-valstybėse, pabrėžiama visų piliečių lygybė, teisės dalyvauti visuomeniniame gyvenime požiūriu. Aptariamuoju laikotarpiu tam tikru politiniu paradoksu galima laikyti tai, kad nors lygybės (demokratinis) idealas praktiškai nekvestionuojamas, vis dėlto smarkiai kritikuojamos žlugusios ar esamos demokratijos, grindžiamos lygybės principu. Šis paradoksas atskleidžia, kad demokratija yra procesas, o jos suvokimas

bus interpretuojamas ir reinterpretuojamas tol, kol žmonės manys, kad socialinė realybė nėra teisinga visų žmonių atžvilgiu. Dėl šios priežasties demokratijos principų sąrašas nuolatos pildomas įtraukiant naujus reikšminius elementus.

Žmogaus teisės yra vienas pagrindinių dabartinio demokratijos suvokimo reikšminių elementų. Teoriškai žmogaus teisės nėra sukurtos įstatymu, taigi jos negali būti įstatymu ir panaikintos. Kita vertus, žmogaus teisės gali būti ginamos pagal įstatymą. Klausimas: „Ką reiškia būti žmogumi?“ – yra pagrindinė žmogaus teisių suvokimo raidos prielaida. Dabartinė žmogaus teisių sąvoka suformuluota Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, priimtoje 1948 m. Paryžiuje,

Jungtinių Tautų (JT) Generalinėje Asamblėjoje. Moterų teisės oficialiai pripažintos žmogaus teisių sudedamąja dalimi tikrai 1993 m. Vienoje, antroje Pasaulinėje JT žmogaus teisių konferencijoje.

Visuomenė, pripažįstanti žmogaus teises, neigia nelygybę. Taigi lygių žmogaus (taip pat ir moterų) teisių pažeidimas politiškai yra neteisėtas. Žmogaus teisės ir jų paaisymas tapo tarptautiniu ir universaliu imperatyvu pasirašant vadinamuosius Helsinkio susitarimus (deklaracijas) 1975 m. Nors Helsinkio susitarimai neturi sutarties statuso ir neprivalomi vykdyti, jais legitimuota (Vakarų) žmogaus teisių ideologija ir disidentų judėjimas. Rytų Europos ir Tarybų Sąjungos disidentams labiausiai rūpėjo laisvių ir žmogaus teisių nebuvimas ar pažeidimai valdant komunistiniam režimui, tačiau moterų teisių ar moterų ir vyrų lygybės principo pažeidimai buvo ignoruojami. Matyt, bent Tarybų Sąjungos respublikose, komunistinė moterų ir vyrų lygybės propaganda buvo tokia įtaigi, kad čia „moters klausimas“, t. y. nelygi su vyrais socialinė padėtis, buvo laikomas išspręstu; taip manė ir disidentai.

Tarybų Sąjungoje¹, įskaitant Lietuvą, kritinė politinė ir akademinė refleksija apie moterų ir vyrų lygybės situaciją šalyje atsirado pokyčių laikotarpiu, kai Gorbačioviui paskelbus *glasnost* ir *perestroiką* Rytų Europa ėmė vaduotis iš komunistinių režimų gniaužtų, vadovaudamasi demokratijos Va-

karų šalyse pavyzdžiu, t. y. praėjusio amžiaus devintojo dešimtmečio pabaigoje ir dešimtojo pradžioje.

Lygybės principo pažeidimas, t. y. diskriminacija, apibūdinamas teisiškai aiškiai. Teisiniu požiūriu, diskriminacija apibendrintai apibrėžiama kaip nelygus lygiareikšmių subjektų priėjimas prie teisės ir (arba) teise užtikrinamų galimybių. Sociologiniu požiūriu, diskriminacijos suvokimas yra visas socialinių procesų kompleksas, paprastai siejamas su socialinių santykių hierarchija ir (arba) tam tikrų žmonių kategorijų nelygia socialinė padėtimi viešojoje sferoje. Taigi teisinio lygybės principo nesilaikymas, t. y. lygių teisių ir galimybių pažeidimai socialinėje praktikoje paprastai apibrėžiami kaip diskriminacija.

Moterų ir vyrų lygių teisių ir galimybių užtikrinimas bei kova su diskriminacija yra vienas iš skiriamųjų modernybės ir dabartinės demokratijos bruožų. Šalyse, deklaruojančiose demokratijos vertybes, žmogaus teisės ir (lyčių) lygybės politika paprastai priskiriama valstybės politikos prioritetams.

Pagrindinė straipsnio idėja – tai bandymas svarstyti demokratizacijos procesą dabartinėje Lietuvoje žvelgiant per Lietuvos gyventojų teisę į lygybę bei pažeistų teisių atkūrimo galimybių suvokimą, remiantis įvairių metų ES (Eurobarometro) diskriminacijos palyginamųjų kiekybinių tyrimų duomenimis². Straipsnyje taip pat aptaria-

¹ Vartojamas oficialus valstybės pavadinimas. Apie diskusiją dėl vartojimo lietuvių kalboje žodžio *Tarybų* ar *Sovietų* žr. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-03-24-ka-mano-specialistai-sovietu-ar-tarybu-sajunga/59946>

² Dėl publikacijos apimties ribojimo 2012 m. nenagrinėjami originalaus nacionalinio tyrimo *Demokratizacijos procesų Lietuvoje reprezentacijos individualioje sąmonėje* duomenys.

mas Lietuvos teisinis ir institucinis žmogaus teisių apsaugos kontekstas bei nacionalinių žmogaus teisių studijų raida.

Teisinė ir institucinė žmogaus teisių apsauga Lietuvoje³

Vienas svarbiausių šiuolaikinės demokratinės teisinės valstybės principų yra žmogaus teisių ir laisvių gynimas bei apsauga. Lietuvoje teisinės sistemos reformavimas pagal demokratinės teisinės valstybės principus buvo vienas pirmųjų žingsnių atkūrus 1990 m. Nepriklausomybę. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija buvo rengiama atsižvelgiant į pagrindinius Jungtinių Tautų (JT) ir Europos Tarybos žmogaus teisių apsaugos teisės aktus.

Lietuvos Respublikos Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (6 straipsnis). Pagal Konstituciją žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės (18 straipsnis). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas pripažino, kad joks teisės aktas negali nustatyti prigimtinių teisių ir laisvių baigtinio sąrašo⁴.

Lietuvos Konstitucija garantuoja, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys yra lygūs ir žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, ti-

kėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu (29 straipsnis).

Asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą (30 straipsnis). Be to, žmogaus teisių priežiūros ir apsaugos mechanizmą užtikrina Seimo kontrolierių (ombudsmeno)⁵ institucijos įkūrimas (73 straipsnis). Konstitucinės žmogaus teisių apsaugos nuostatos detalizuotos įstatymuose ir kituose Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Lietuva yra pagrindinių JT ir Europos Tarybos žmogaus teisių apsaugos sutarčių dalyvė. Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Seimas, yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis (138 straipsnis). Lietuva 1991 m. prisijungė prie JT Visuotinės Žmogaus teisių deklaracijos ir Žmogaus teisių chartijos, 1994 m. – prie Konvencijos dėl visų formų moterų diskriminacijos panaikinimo (1979). 1993 m. Lietuva pasirašė ir 1995 m. ratifikavo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (ECHR) ir kelis kitus tarptautinius dokumentus, susijusius su žmogaus teisių apsauga.

2004 m. Lietuva, tapusi Europos Sąjungos (ES) nare, įsipareigojo užtikrinti nacionalinių teisės aktų atitikimą ES teisynui ir įgyvendinti ES teisės aktus. Tai lėmė Lietuvos Respublikos teisės aktų, reglamentuojančių žmogaus teisių apsaugą, pakeitimus, prisidė-

³ Parengta pagal *Lietuvos Respublikos pranešimo Jungtinių Tautų Žmogaus teisių tarybos vykdomai visuotinei periodinei peržiūrai projektas* (2011). Numeris 11-2092-01.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada.

⁵ Ombudsmenas (šved. *ombudsman* – įgaliotinis) – valstybės pareigūnas, įgaliotas nagrinėti visuomenės skundus. Pirmoji parlamentinio ombudsmeno tarnyba kaip konstitucinė institucija įsteigta Švedijoje pagal šalies 1809 m. konstituciją (Gellhorn 1967).

jo prie valstybės politikos, skirtos kovai su įvairių formų diskriminacija, kūrimo. Dabartinės Lietuvos valstybinės valdžios institucijos savo veiklą grindžia Lietuvos Respublikos Konstitucija, įstatymais, tarptautinėmis sutartimis, teisės viršenybės ir pagarbos žmogaus teisėms ir laisvėms principais. Visos valstybės institucijos turi pareigą vadovautis konstitucinėmis ir jas detalizuojančiomis žmogaus teisių apsaugos teisės nuostatomis.

Pažeistų individualių žmogaus teisių apsaugą vykdo bendrosios kompetencijos ir administraciniai teismai. Teisės aktų atitikti konstitucinėms žmogaus teisių apsaugos nuostatomis pagal kompetenciją užtikrina Konstitucinis Teismas. Lietuvoje kuriamas konstitucinio ombudsmeno (kontrolierių) institutas, kurį galima priskirti neteisminėms ir, su tam tikromis išlygomis, ikiteisminėms žmogaus teisių apsaugos institucijoms. Nuo 1995 m. veikianti Seimo kontrolierių įstaiga nagrinėja pareiškėjų skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų piktnaudžiavimo ir biurokratizmo. Seimo kontrolierių įstatyme patikslinta, kad Seimo kontrolierių veiklos tikslas – ginti žmogaus teisę į gerą viešąjį administravimą, užtikrinantį žmogaus teises ir laisves, prižiūrėti, ar valdžios įstaigos vykdo pareigą tinkamai tarnauti žmonėms.

1999 m. pagal Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą (įsigaliojo 1999 m.) įsteigta Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba; išplėtus jos įgaliojimus ir pavedus vykdyti Lygių galimybių įstatymo (įsigaliojo 2005 m.) įgyvendinimo priežiūrą ji tapo Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Šiuo metu lygių galimybių kontrolierius tiria skundus dėl diskriminacijos ir

priekabiavimo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų, amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, etninės priklausomybės, religijos pagrindu.

Nuo 2000 m. veikia Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos tikslas – gerinti vaiko teisinę apsaugą, ginti vaiko teises ir jo teisėtus interesus, užtikrinti tarptautinės ir nacionalinės teisės aktuose nustatytų vaiko teisių ir jo teisėtų interesų įgyvendinimą, atlikti vaiko teisių užtikrinimo ir apsaugos priežiūrą bei kontrolę Lietuvoje. Nuo 1996 m. veikia Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija, įsteigta ginti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo teisę tvarkant asmens duomenis. Nuo 2001 m. veikia Žurnalistų etikos inspektoriaus tarnyba. Pagal Visuomenės informavimo įstatymą inspektorius nagrinėja suinteresuotų asmenų skundus ir pareiškimus dėl visuomenės informavimo priemonėse pažeistos jų garbės ir orumo, dėl teisės į privataus gyvenimo apsaugą pažeidimo ir dėl asmens duomenų tvarkymo pažeidimo visuomenės informavimo priemonėse. Pagal Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymą inspektorius nagrinėja skundus dėl šio įstatymo nuostatų pažeidimų ar nesilaikymo.

Būtinai šiuolaikinės demokratinės valstybės bruožas – pilietinė visuomenė, kuri jungiasi į įvairias nevyriausybinės organizacijas (NVO) ir sudaro vadinamąjį trečiąjį sektorių, kartu su tokiais socialiniais partneriais kaip profesinės sąjungos papildo vyriausybinių institucijų žmogaus teisių

apsaugos sistemą. Skiriant konkretų dėmesį (lyčių) lygybės politikos, įgyvendinamos pagal vieną iš ES politikos prioritetų (*lyčių lygybės integracijos strategija* – LLIS-GM [*gender mainstreaming*]),⁶ reikėtų pažymėti, kad Lietuvoje institucinis (lyčių) lygių teisių ir galimybių užtikrinimo mechanizmas apima kelis tarp savęs susijusius lygmenis: teisinį, paremtą Konstitucija (Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba), vyriausybinių (ministerijos), akademinį (lyčių tyrimo centrai) ir visuomeninį (NVO, asociacijos ir profesinės sąjungos). Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (LGKT) yra savarankiška, specializuota ombudsmeno institucija, atskaitinga Seimui. Tarp pagrindinių LGKT veiklos sričių yra skundų dėl galimos diskriminacijos ir priekabiavimo nagrinėjimas pagal Lietuvos antidiskriminacinių įstatymų (Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo ir Lygių galimybių įstatymo) nuostatas.

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija yra koordinuojanti institucija, atsakinga už lyčių lygių galimybių politikos įgyvendinimą visose veiklos srityse vyriausybinio lygmeniu. 2000 m. prie Ministerijos buvo įkurta Moterų ir vyrų lygių galimybių komisija, kurios uždavinys – tęstinės Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos (2003-2004, 2005-2009 ir 2010-2014) įgyvendinimo koordinavimas, stebėseną ir atsiskaitomybę. Į komisiją įeina visų ministerijų, Statistikos departamento ir nevyriausybinių organizacijų atstovai. Ši komisija glaudžiai bendradarbiauja su Lygių galimy-

bių kontrolieriaus tarnyba, universitetiniais lyčių studijų centrais, socialiniais partneriais ir nevyriausybėmis organizacijomis.

Trumpa teisiųjų ir institucinių žmogaus teisių pagrindų apžvalga rodo, kad Lietuvoje sukurta žmogaus teisių apsaugos sistema iš esmės atitinka šiuolaikinę demokratinės teisinės valstybės suvokimą. Kartu reikia paminėti, kad tarptautinės žmogaus teisių apsaugos institucijos atkreipė dėmesį į nepakankamą žmogaus teisių apsaugos standartų, ypač apsaugos nuo diskriminacijos srityje, suvokimą Lietuvoje ir rekomendavo daugiau dėmesio skirti visuomenės švietimui ir šioje srityje dirbančių profesionalų mokymui.

Žmogaus teisių studijos Lietuvoje

Žmogaus teisių politinis imperatyvas, pagal kurį organizuojamas dabartinių demokratinių valstybių gyvenimas, skatina didesnę akademinę šio socialinio fenomeno refleksiją. Žmogaus teisėms, kaip kompleksiniam tyrimo objektui, taikytina „normatyvinė, empirinė ir kritinė nuostata, turinti istorinius, sociologinius, antropologinius, palyginamuosius ir tarptautinius aspektus“ (Goodhard 2009; 6). Pastaraisiais dešimtmečiais atlikta daug žmogaus teisių tyrimų remiantis įvairiais politiniais, humanitariniais ir socialinių mokslų požiūriais, tad jau galima kalbėti apie atskiros tarpdalykinės žmogaus teisių studijos, turinčios kelias intelektualias mokyklas (Dembour 2010) ir

⁶ Žr. http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/gender_mainstreaming/general_overview_en.html

savitą metodologiją (Coomans *et al.* 2010), formavimasi.

Atkūrusi Nepriklausomybę Lietuva aktyviai išitraukė į globalinį žmogaus teisių procesą, tačiau teigiama, kad čia „nešališkas akademinis žmogaus teisių proceso tyrimas kol kas dar neprasidėjo“ (Jasiulevičienė 2010; 88). Tai siejama su tuo dalyku, kad Lietuvoje žmogaus teisių procesas vyko labai sparčiai ir dėl to jis buvo „išsprautas“ į teisinę ir politinę dimensiją veikiant tarptautinės aplinkos įtakai. Oficialus požiūris į žmogaus teisių procesą išreikštas keliuose svarbiuose dokumentuose, turinčiuose bendrą bruožą – tai tarpinės arba baigiamosios ataskaitos apie Nacionalinio žmogaus teisių veiksmo plano (2002), finansuojamo pagal Jungtinių Tautų vystymosi programą (JTVP)⁷, įgyvendinimą. Neoficialus požiūris į žmogaus teisių procesą, t. y. Lietuvos gyventojų apklausos duomenis, taip pat pateiktas kelių oficialių ataskaitų baigiamuose puslapiuose⁸. Skirtumai tarp oficialaus ir neoficialaus požiūrio į žmogaus teisių procesą Lietuvoje leidžia teigti, kad viešasis žmogaus teisių diskursas yra nevienalytis. Vadinasi, žmogaus teisių procesą Lietuvoje galima vertinti kaip politinio diskurso atmainą, per kurią kiekviena socialinė ir politinė grupė suvokia ir apibrėžia savo pasaulį. Pagrindiniai žmogaus teisių diskurso dalyviai Lietuvoje atstovauja įvairioms valstybinių institucijų arba interesų grupėms, o šio diskurso vedliai yra valstybės

pareigūnai. Kita žmogaus teisių proceso dalyvių grupė, Lietuvos piliečiai, demonstruoja, kad gana didelė jų dalis yra nutolusi nuo žmogaus teisių idėjos suvokimo (Jasiulevičienė 2010).

Neatsižvelgiant į skeptišką nuomonę apie dabartinių žmogaus teisių akademinių tyrimų nešališkumą galima manyti, kad pirmųjų viešosios nuomonės apklausų, skirtų žmogaus teisių klausimams Lietuvoje, duomenys turi išliekamąją vertę. Dvidešimt pirmojo amžiaus pradžioje atliktų tyrimų gal ir negalima laikyti „nacionaline žanro klasika“, tačiau jie gali būti „atspirties tašku“ vėlesniems sociologiniams tyrimams, kuriuose kompleksiskai nagrinėjamas „neoficialus“ žmogaus teisių proceso suvokimas Lietuvoje.

Be abejo, bet kuri apklausa, net ir atliekama kompleksiskai, negali aprėpti visų klausimų, susijusių su tam tikru socialiniu fenomenu. Įstatymiškai žmogaus teisių ir laisvių sąrašas nėra baigtinis, todėl žmogaus teisių ir laisvių atranka tyrimui yra santykiškai selektyvi. Tačiau nagrinėjant pirmųjų dviejų žmogaus teisių sociologinių aspektų tyrimų duomenis į akis krinta tai, kad į institucijų, ginančių žmogaus teisės Lietuvoje, darbo vertinimo sąrašą, kuriame yra Prezidentūra, Seimas, Vyriausybė, teismai, žiniasklaida, nevyriausybines organizacijos, savivaldybės, neįtraukta svarbi demokratinės teisinės valstybės institucija – Seimo kontrolierius

⁷ Žr. *Pranešimas apie žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*, 2002; *Žmogaus teisės Lietuvoje 2002 ir 2005*; *Nacionalinis žmogaus teisių veiksmų planas*, 2002 ir pan.

⁸ Visu pirma omenyje turimas pirmas kompleksinis sociologinis tyrimas *Žmogaus teisės Lietuvoje: 2001–2002*, 2002, kurio pagrindiniai klausimai pakartoti 2004 metų tyrime *Sociologiniai žmogaus teisių monitoringo aspektai*, 2005.

įstaiga arba, pavyzdžiui, tuometė Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba (ŽTL 2005; 337–9). Nors reikia pažymėti, kad pirmajame tyrime, bandant įvertinti respondentų pasitikėjimą institucijomis, ginančiomis ir atkuriančiomis pažeistas teises, ombudsmenas (netikslinant) įtrauktas į institucijų, į kurias respondantai pirmiausia kreiptųsi, jeigu būtų pažeistos jų arba jų artimųjų teisės, sąrašą (ŽTL 2002; 89–6).

Žmogaus teisių neoficialaus diskurso selektyvinių aspektų tyrimus sąlygiškai tęsia reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos (2006, 2008, 2010)⁹, atliekamos Žmogaus teisių stebėjimo instituto užsakyму (KVVŽTPL 2010). Šiose apklausose Seimo ir (arba) specializuotų kontrolierių institucija taip pat nebuvo įtraukta į klausimų apie institucijas, į kurias kreiptasi dėl pažeistų žmogaus teisių¹⁰, sąrašą, tačiau Seimo kontrolieriai paminėti asmens kaltumą nustatančių institucijų kontekste.

Ypatingą dėmesį ombudsmenų institucijos, ypač specializuoto lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos, *nematomumui* Lietuvos gyventojų reprezentatyviose apklausose žmogaus teisių srityje lemia kelios priežastys. Pirma, *klasikinis* moterų teisių ir

(arba) diskriminacijos klausimas įtrauktas į visas minėtas apklausas. Antra, Seimo ir (arba) specializuotų kontrolierių institucijos – pirmosios tokio pobūdžio institucijos posocialistinėse šalyse – įkūrimas Lietuvoje paminėtas visose nacionalinėse vyriausybėse ir nevyriausybėse ataskaitose, daugelyje akademinų straipsnių, skirtų žmogaus teisių, lygybės ir (arba) diskriminacijos klausimams. Trečia, konstitucinio ombudsmenų institucijos įkūrimas Lietuvoje laikomas JTVP bendradarbiavimo su Lietuva sėkmės istorija, bent jau JTVP požiūriu¹¹.

Ar toks institucijos *nematomumas* žmogaus teisių sociologinių studijų erdvėje gali būti vienas ženklų, kad institucija veikiau siekia reprezentacinių Lietuvos tikslų tarptautinėje politinėje erdvėje, o ne žmogaus teisių politikos vykdymo priežiūros ir pažeistų žmogaus teisių atkūrimo tikslų vidinėje Lietuvos erdvėje? Ar tai gali būti netiesiogiai susiję su žmogaus teisių gynėjų elito pagal tarptautinių žmogaus teisių apsaugos institucijų rekomendacijas ne kartą formuluotais siekais reformuoti Lietuvos žmogaus teisių ginimo ir apsaugos sistemą pagal Paryžiaus principus?¹² Jeigu taip, tai šiuo atveju institucijos *nematomumą* Lietuvos gyventojų

9 Visus minėtus reprezentatyvius sociologinius kiekybinius žmogaus teisių tyrimus Lietuvoje atliko Visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“.

10 Tik labai atlaidžiai vertinant, į kategoriją „Kita“ įtrauktą neegzistuojančią Žmogaus teisių tarnybą galima laikyti nuoroda į Seimo ar specializuotų kontrolierių instituciją.

11 Žr. *Review on UNDP's Partnership with Lithuania* (1992-2005), 2005.

12 Paryžiaus principai apibrėžia nacionalinių žmogaus teisių apsaugos institucijų (NŽTI-NHRI) statusą. Paryžiaus principai reikalauja pliuralistinio NŽTI mandato, apimančio visas žmogaus teises. 1992 m. JT Žmogaus teisių komisija (Rezoliucija 1992/54) ir 1993 m. JT Generalinė asamblėja (Rezoliucija 48/134) priėmė Paryžiaus principus. Žr. <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm> Lietuvos Respublikos pranešime JT Žmogaus teisių tarybai teigiama, kad „Nors Lietuva neturi akredituotos Paryžiaus principus atitinkančios nacionalinės žmogaus teisių institucijos, yra kelios institucijos,

nacionalinėse apklausose galima būtų interpretuoti kaip vieną iš reprezentatyvių sociologinių tyrimų užsakovų kovos už ombudsmeno institucijos reformą¹³ ir nacionalinio žmogaus teisių instituto (NŽTI-NHRI)¹⁴ steigimo būdų. Tačiau ombudsmeno institucija, konkrečiai, LGKT, kurios veikla grindžiama dviejų antidiskriminacinių įstatymų nuostatomis, taigi tiesiogiai susieta su (galimai) pažeistos žmogaus teisės į lygias teises ir galimybes viešojoje sferoje nagrinėjimu ir atkūrimu įstatymo numatyta tvarka, stokoja ir nereprezentatyvios sociologinės refleksijos.

Nagrinėjant institucijos *nematomumo* klausimą pavyko aptikti tik kelis mokslo darbus, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusius su LGKT ir jos veikla. Tai LGKT apklausos duomenys apie respondentų veiksmus, diskriminacijos atvejus, paskelbti LGKT ataskaitoje; akivaizdu, kad į veiksmų ir institucijų sąrašą tarnyba buvo įtraukta (LGKT 2008; 6). Reikėtų paminėti ir negyvendintą lygybės statistikos projektą, kuriame LGKT pateikti skundai vertinami kaip svarbus informacijos apie diskriminaciją šaltinis

(Okunevičiūtė-Neveauskienė 2009). Yra publikacijų, kuriose nagrinėjami LGKT gauti skundai dėl diskriminacijos amžiaus pagrindu (Navaitis, Burneikienė, Trinkūnienė 2008) ir socialinės refleksijos apie LGKT veiklą Lietuvos „Web 2.0“ bendruomenėje (Žvinklienė 2012). Yra ir įvairių institucijų dalyvių debatų dėl lygių galimybių kontrolieriaus mandato išplėtimo aprašymas, parengtas pagal europinį projektą (Pilinkaitė-Sotirovic, 2007).

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos sociologinės refleksijos stoką galima sieti su teisiniu institucijos funkcionavimo aspektu, vyraujančiais į procedūrinę politiką orientuotais projektiniais tyrimais, kuriuose LGKT laikoma lygybės politikos sudedamąja dalimi, akademiinių išteklių trūkumu, mokslinės produkcijos sklaidos neefektyvumu. Apibrėžiant žmogaus teisių studijų padėtį Lietuvoje galima kalbėti apie besiformuojančią žmogaus teisių stebėsenos tradiciją. Tačiau viena iš svarbių žmogaus teisių apsaugos institucijų, t. y. ombudsmenų institucija, turi specifinį statusą Lietuvos žmogaus teisių erdvėje; ji yra ir kartu jos nėra.

---

vykdančios tokios rūšies funkcijas. Įvertinus tarptautinių žmogaus teisių apsaugos institucijų rekomendacijas stiprinti žmogaus teisių apsaugos institucinę sistemą (taip pat ir užtikrinant reikiamą finansavimą), Lietuvoje nuspręsta optimizuoti esamų institucijų veiklą ir užtikrinti geresnį jų veiklos koordinavimą. Šiuo metu yra parengti pasiūlymai Seimo kontrolierių institucijoje sukurti koordinacinę Žmogaus teisių tarybą, kurią sudarytų esamų žmogaus teisių apsaugos institucijų, Seimo, visuomenės atstovai ir kuri, be kita ko, atliktų sistemingą žmogaus teisių padėties ir rekomendacijų žmogaus teisių klausimais įgyvendinimo stebėseną, nagrinėtų žmogaus teisių apsaugos klausimus. Tikimasi, kad tai leistų užtikrinti institucinės žmogaus teisių apsaugos sistemos atitiktį Paryžiaus principams“ (10 paragrafas).

Žr.: http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=93577&p_query=&p_tr2=&p_org=8&p_fix=y

¹³ Žr. Edita Žiobienė *Reform of the Ombudsman Institutions in Lithuania*, 2010.

¹⁴ Plačiau apie NŽTI-NHRI žr. Edita Žiobienė *Nacionalinės Žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje*, 2008.

Mintyse turimas tam tikras prieštaravimas tarp garbingos vietos oficialiajame žmogaus teisių diskurse ir praktiškas institucijos ignoravimas neoficialaus žmogaus teisių diskurso tyrimuose.

Lygybės ir diskriminacijos klausimai Europos Sąjungos kontekste

Kaip rodo įvairūs tyrimai, lyčių diskriminacijos egzistavimas Lietuvoje iš esmės yra neginčijamas socialinis faktas. Tikslintinas klausimas apie esamą diskriminacijos mastą ir apie tai, kaip ją suvokia Lietuvos gyventojai. Lietuvos moterų lygybės situaciją globaliame kontekste galima apibrėžti naudojantis lyčių atotrūkio indekso – LAI (*Gender Gap Index- GGI*)¹⁵ – duomenimis. Nuo 2005 m. Pasaulio ekonominis forumas (*The World Economic Forum – WEF*) pradėjo skaičiuoti lyčių atotrūkio indeksą, grindžiamą ekonominio dalyvavimo ir galimybių, edukacinių pasiekimų, politinio įgalinimo (*empowerment*) ir sveikatingumo kriterijais. Įvairiais metais dėl duomenų stokos šalių, įtrauktų į LAI palyginamąjį tyrimą, skaičius svyruoja nuo 118 iki 135.

Bendroji atliktų *Globalinio lyčių atotrūkio ataskaitų* išvada: nors moterų ir vyrų prieinamumas prie sveikatos apsaugos ir išsilavinimo praktiškai yra lygus, lygios moterų prieinamumo galimybės mažėja tada, kai prieinamumo galimybės siejamos su politinių ar ekonominių sprendimų priėmimo sritimis. Visais LAI skaičiavimo metais pirmąsias keturias vietas pakaitomis tradi-

ciškai užima Skandinavijos šalys – Islandija, Suomija, Norvegija, Švedija, o nuo 2009 m. pirmauja Islandija. Ilgamečiai Skandinavijos šalių duomenys leidžia manyti, kad yra tam tikras ryšys tarp šalies lyčių atotrūkio dydžio ir ekonominės gerovės, bent jau ES lygmeniu. Taigi lyčių atotrūkio mažinimas ES šalyse turėtų skatinti jų ekonominę raidą ir taip užtikrinti ES konkurencingumą globalioje rinkoje.

Didžiausias Lietuvos laimėjimas lyčių lygybės srityje buvo 2007 m., kai ji užėmė 14 vietą (LAI = 0,7234), menkiausias – 2011 m., 37 vieta (LAI = 0,7131) tarp šalių, įtrauktų į LAI skaičiavimą. 2012 m. Lietuva, šiek tiek sumažinusi atotrūkį tarp moterų ir vyrų ekonominio dalyvavimo ir galimybių, edukacinių pasiekimų ir politinio įgalinimo, pakilo į 34 vietą. 2012 m. bendras atotrūkis tarp moterų ir vyrų buvo 28 proc. (LAI = 0,7191), ekonominio dalyvavimo ir galimybių atžvilgiu – 25 proc. (LAI = 0,7551), edukacinių pasiekimų – 1 proc. (LAI = 0,9954), sveikatingo – 2 proc. (LAI = 0,9791) ir politinio įgalinimo – 85 proc. (LAI = 0,1469) (GGGR 2012).

Nesunku pastebėti, kad Lietuvoje bendroji ekonominė situacija turi įtakos moterų ir vyrų lygybės lygiui. Galima daryti prielaidą, kad Lietuvoje, panašiai kaip Skandinavijos šalyse, esant geresnei šalies ekonominei situacijai galima tikėtis mažesnio atotrūkio tarp moterų ir vyrų visuomeniniame gyvenime. Taigi Lietuvos moterys arčiausiai lygybės su vyrais buvo besitęsiančios pasaulinės finansinės krizės (nuo 2008 m.) išva-

¹⁵ LAI-GGI naudoja skalę nuo 0 iki 1; čia 0 = nelygybė, 1 = lygybė.

karėse, kai Lietuva kartu su Latvija ir Estija dėl sparčios ekonominės raidos buvo vadina „Baltijos tigras“. Įpusėjus finansų krizei lyčių atotrūkis padidėjo, o pasirodžius pirmiesiems ekonominio atsigavimo ženklams lyčių atotrūkis sumažėjo.

ES, rinkdama ir analizuodama kiekybinius lyčių duomenis, priversta pripažinti, kad nors teisinė apsauga ir gerėja, diskriminacija ES šalyse ir toliau egzistuoja. Laikoma, kad vienas iš svarbiausių veiksnių kovojant su bet kurios formos diskriminacija yra „paprastų“ piliečių diskriminacijos reiškinių suvokimas. Savo ruožtu diskriminacijos suvokimą galima laikyti tam tikra socialinės refleksijos apie įgyvendinamą lygybės (anti-diskriminacinę) politiką išraiška valstybėje.

Įvairių metų ES kiekybinių palyginamųjų tyrimų diskriminacijos klausimais duomenų lyginimas turi tam tikrą apribojimą. Visų pirma duomenys retai gali būti tiesiogiai palyginami laiko aspektu dėl net nežymiai pakeistų klausimų formuluočių ir (arba) galimų pasirinkti atsakymų variantų, nes tai turi įtakos respondentų atsakymams, taigi ir galutiniams tyrimo rezultatams. Tačiau, siekiant nustatyti bendrąsias socialinės refleksijos tendencijas, pavyzdžiui, Lietuvos gyventojų nuomonės pokyčius lyčių diskriminacijos atžvilgiu lyginant su ES valstybių vidurkiu, tokių apribojimų reikšmė apibendrinant išvadamus mažėja, visų pirma dėl vienodo tyrimo priemonių rinkinio, naudoto tam tikrais metais.

Siekiant nustatyti bendrąsias Lietuvos gyventojų diskriminacijos suvokimo tendencijas ES kontekste praverčia įvairių metų ES (Eurobarometro) palyginamųjų kiekybinių tyrimų duomenys: *Diskriminacijos ir nelygybės Europoje apžvalgos 2006*¹⁶, *Diskriminacija Europos Sąjungoje: Suvokimai, patirtis ir požiūriai 2008*¹⁷, *Diskriminacija ES šalyse 2009*¹⁸ ir *Diskriminacija ES šalyse 2012*¹⁹; jie sujungti ir pateikti lentelėse. Analizuojant lentelių duomenis pateikti ir tam tikrų metų atitinkamų tyrimų duomenys, neįtraukti į lenteles. 2008, 2009 ir 2012 m. tyrimų klausimai pateikiami remiantis oficialiu Eurobarometro vertimu. Taigi žodžių *priekabiavimas* ir *persekiojimas* semantiniai skirtumai nenagrinėjami.

1 lentelėje pateiktų apžvalgų duomenimis 2006 m. Lietuvos respondentai buvo šiek tiek mažiau jautrūs lyčių diskriminacijai, negu „vidutinis“ ES-25 respondentas. Taigi 35 proc. Lietuvos respondentų, palyginti su 40 proc. ES-25 vidurkiu, teigė, kad lyčių diskriminacija yra paplitęs reiškinys jų šalyje. Kartu 25 proc. Lietuvos respondentų nurodė jaučiantys, kad lyčių diskriminacija per paskutinius penkerius metus padidėjo; ES-25 vidurkis buvo 27 proc. Atitinkamai

1 lentelėje pateiktų apžvalgų duomenimis 2006 m. Lietuvos respondentai buvo šiek tiek mažiau jautrūs lyčių diskriminacijai, negu „vidutinis“ ES-25 respondentas. Taigi 35 proc. Lietuvos respondentų, palyginti su 40 proc. ES-25 vidurkiu, teigė, kad lyčių diskriminacija yra paplitęs reiškinys jų šalyje. Kartu 25 proc. Lietuvos respondentų nurodė jaučiantys, kad lyčių diskriminacija per paskutinius penkerius metus padidėjo; ES-25 vidurkis buvo 27 proc. Atitinkamai

¹⁶ Žr. *A Survey about Discrimination and Inequality in Europe*, European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (publication: 23/01/2007) http://ec.europa.eu/employment_social/eyeq/index.cfm?&page_id=95;

¹⁷ Žr. *Discrimination in the European Union: Perceptions, Experience and Attitudes 2008*: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_296_sheet_lt.pdf

¹⁸ Žr. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_317_fact_lt_lt1.pdf

¹⁹ Žr. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_393_fact_lt_lt.pdf

1 lentelė. **Lyčių diskriminacijos suvokimas Lietuvoje ir ES-27 valstybėse** (atsakymas – viso „paplitusi“, proc.)

	2006*	2008	2009	2012
LT	35	30	33	25
ES-27	40	36	40	31

*ES-25

Lietuvos žmonės, palyginti su ES-25 vidurkiu, buvo mažiau linkę pritarti nuomonei, kad visuomenė nėra palanki moterims: 21 proc. (LT) ir 33 proc. (ES-25). Kaip galima tikėtis, moterys dažniau negu vyrai linkusios teigti, kad moterų padėtis yra blogesnė.

1 lentelėje pateikti duomenys leidžia teigti, kad apskritai pastaraisiais metais lyčių diskriminacijos suvokimas sumažėjo – ir Lietuvos gyventojų, ir „vidutinių“ europiečių, nors Lietuvos žmonės tebėra mažiau jautrūs lyčių diskriminacijai, negu „vidutiniai“ europiečiai. Kita vertus, diskriminacijos reiškinio sumažėjimą „neformaliame“ viešame diskurse galima interpretuoti dvejopai: kaip sėkmingos lyčių lygybės politikos įgyvendinimo raidos įrodymą ir kaip moterų ir vyrų lygybės temos „išstūmimo“ iš aktualių diskriminacijos temų, nagrinėjamų viešojoje erdvėje. Pavyzdžiui, akivaizdu, kad pastaruoju metu žiniasklaida daugiau dėmesio skiria diskriminacijai dėl lytinės (seksualinės) orientacijos, negu tiesiog nelygiai moterų ar vyrų padėčiai Lietuvos visuomenėje ir diskriminacijai.

Kitų diskriminacijos pagrindų (pavyzdžiui, dėl amžiaus) svarstymas viešojoje erdvėje turi įtakos mažinant socialinę refleksiją moterų ir vyrų lygybės klausimais. Be abejo, žmogaus amžius tampa svarbus darbo rinkoje, ir žiniasklaidoje. Galima manyti, kad

Lietuvoje iš dalies amžiaus kategorijos pasirinkimo dažnumui tam tikros įtakos turi tai, kad diskriminacijos pagrindų sąrašas sudarytas abėcėlės tvarka; žodis *amžius* yra pirmasis sąrašas, tad padidėja tikimybė, kad respondentai jį pasirinktų. Apskritai, 2009 ir 2012 m. duomenys rodo, kad Lietuvos respondentai linkę manyti, jog diskriminacija dėl amžiaus arba negalios jų šalyje yra dažnas reiškinys, nors diskriminacijos dėl lytinės pakraipos arba lyties, regis, pasitaiko rečiau.

Pagal 2 lentelėje pateiktus duomenis 2009 m. Lietuvos respondentai, atrodo, aiškiai pasiskirstė vertindami savo šalies pastangas kovojant su visomis diskriminacijos formomis. Šios srities trūkumus nurodžiusių žmonių skaičius buvo toks pats, kaip ir maniusių, kad pastangos yra pakankamos. Tačiau teigiamas rezultatas buvo šešiais balais mažesnis už Europos vidurkį, nors nuo 2008 m. pagerėjo 3 balais. Ir 2012 m. Lietuvos respondentai, palyginti su ES-27 vidurkiu, skeptiškiau vertino savo šalies pastangų efektyvumą kovojant su visomis diskriminacijos formomis. Galima daryti prielaidą, kad daugiau negu pusė Lietuvos ir ES-27 piliečių ekonomine krize savotiškai pateisino sumažėjusią savo šalies politikos, skatinančios lygybę ir įvairovę, svarbą arba mažesnę jos finansavimą. Įdomu tai, kad 20 proc. Lietu-

2 lentelė. **Viešosios politikos kovoje su diskriminacija suvokimas Lietuvoje ir ES-27 valstybėse** (2008 ir 2009 m. atsakymas: dedama pakankamai pastangų, 2012 m. – atsakymas: viso „efektyvios“, proc.)

	2008*	2009*	2012**
LT	40	43	13
ES-27	47	49	22

*2008 ir 2009 m. apklausos klausimas buvo suformuluotas taip: „Kalbant bendrai, ar manote, kad Lietuvoje dedama pakankamai pastangų kovojant su visomis diskriminacijos formomis?“.

**2012 m. apklausos klausimas buvo suformuluotas taip: „Prašom pasakyti naudojantis skale nuo 1 iki 10, ar manote, kad (MŪSŲ ŠALYJE) pastangos įveikti visas diskriminacijos formas yra efektyvios. „1“ reiškia, jog, Jūsų manymu, šios pastangos yra „visiškai neefektyvios“, o „10“ – kad laikote jas „labai efektyviomis“.

vos respondentų ir 15 proc. ES-27 respondentų, atsakydami į klausimą apie lygybės ir įvairovės politikos svarbos lygį ekonominės krizės metu, pasirinko atsakymą „nežinau“. Apskritai Lietuvos respondentai, palyginti su ES-27 vidurkiu, ne taip palankiai vertina viešosios politikos veiksmus kovojant diskriminacija.

3 lentelės duomenys rodo, kad nors žinančių apie savo teisės diskriminacijos ar priekabiavimo atveju, skaičius per pastaruosius penkerius metus šiek tiek padidėjo, daugiau negu trečdalis Lietuvos respondentų teigė, kad žinotų savo teises tapę diskriminacijos arba priekabiavimo aukomis. Pusė jų teigia nežinantys savo teisių. Šie rezultatai panašūs į ES rezultatus. Kaip ir visoje Europos Sąjungoje savo teises, atrodo, geriau žino vyrai, jaunimas ir labiausiai išsilavinę

žmonės, palyginti su kitų kategorijų žmonėmis.

4 lentelėje pateikti 2009 m. ir 2012 m. duomenys iš esmės nelygintini dėl skirtingų būdų, kuriais gauti respondentų atsakymai. Tačiau šie duomenys leidžia išskirti institucijų, tiesiogiai ir netiesiogiai, t. y. tarpininkaujant, atsakingų už žmogaus teisių apsaugą ir (arba) galinčių tarpininkauti užtikrinant žmogaus teises į lygybę, bendrąsias ES šalių piliečių pasirinkimo tendencijas. Kreipimąsi į instituciją bendrai galima laikyti pasitikėjimu institucijos galimybėmis apsaugoti ir (arba) atkurti teisingumą. Lietuvos respondentai (toks ir ES-27 vidurkis) pažeistų teisių atkūrimo galimybių srityje pirmenybę teikia teisėtvarkos institucijoms. ES piliečių nuomonių skirtumai pasireiškia institucijų pasirinkimo dažniu, t. y. ketinimais kreiptis

3 lentelė. **Informuotumas apie savo teises tapus diskriminacijos ar priekabiavimo auka Lietuvoje ir ES-27 valstybėse (proc.)**

	2008	2009	2012
LT	35	36	39
ES-27	33	33	37

4 lentelė. **Institucijų pasirinkimas diskriminacijos ar persekiojimo atveju Lietuvoje ir ES- 27 valstybėse (proc.)**

	2009*		2012**	
	LT	ES-27	LT	ES-27
Policija	48	55	33	34
Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba***	45	35	33	16
Advokatai	45	51	6	14
Teismas	48	35	2	10
Profesinės sąjungos	13	27	5	10
NVO, asociacijos	6	18	1	3
Kita	9	8	7	4
Nežino	16	11	13	9

*2009 m. klausimas buvo suformuluotas taip „Jei taptumėte diskriminacijos arba persekiojimo auka, į ką kreiptumėtės pranešdami apie tai? Pirmiausia? O po to? O galiausiai?“, t. y. respondentui buvo siūlomos įvardyti trys galimybės mažėjančios svarbos tvarka.

**2012 m. klausimas buvo suformuluotas taip „Jei Jūs taptumėte diskriminavimo arba persekiojimo auka, kam labiau norėtumėte pranešti apie savo atvejį?“.

*** ES šalyse – nacionalinė ombudsmeno institucija, kurios kompetencija – nagrinėti individualius skundus dėl žmogaus teisių pažeidimo.

į konkrečią instituciją hipotetinės diskriminacijos arba persekiojimo atveju. Neabejotina, kad respondentų pasirinkimui reikšmingos įtakos turi kiekvienos šalies teisėsaugos sistema, pilietinės visuomenės raidos ypatumai ir kultūrinės tradicijos, susijusios su žmogaus lygiomis teisėmis.

Taigi abiejų tyrimų duomenys rodo, kad populiariausia institucija, ginanti nuo diskriminacijos ir persekiojimo, yra policija; ir tarp Lietuvos respondentų, ir pagal ES-27 vidurkį. Iš tikrųjų policija yra tarp pagrindinių trijų instancijų (tai policija, greitoji pagalba, ugniagesių tarnyba), į kurias žmonės kreipiasi įvykus nelaimėi. Tikėtina, kad, respondentų nuomone, policijos kompetencijai priskirta ir piliečių apsauga nuo diskriminacijos ir persekiojimo. Tai leidžia manyti, kad ironiškas tarybiniu laikotarpiu

posakis – *mano milicija* (t. y. policija) *mane saugo* – tebėra aktualus ir turi rimtą visuomenės pasitikėjimo šia institucija patvirtinimo pagrindą.

Valstybė steigia konstitucinio ombudsmeno instituciją, siekdama užtikrinti „įstatymo valdžią“, vadinasi, ir gyventojų pasitikėjimą pačia valstybe. Lietuvoje antidiskriminacinių įstatymų priežiūra, taigi ir žmonių skundų dėl galimos diskriminacijos įvairių pagrindų atvejų nagrinėjimas priskirtas tiesioginei specializuoto ombudsmeno institucijos – LGKT – kompetencijai. Kaip minėta, atliekant nacionalinius žmogaus teisių sociologinius tyrimus LGKT dažniausiai ignoruojama viešosios nuomonės tyrimuose. Šiuo atveju ES Eurobarometro tyrimo duomenys – ypač vertingi. Ir 2009, ir 2012 m. tyrimo duomenys rodo, kad ombudsmeno

institucija, į kurią kreiptųsi žmonės diskriminacijos ar persekiojimo atveju, Lietuvoje yra populiaresnė, palyginti su ES-27 vidurkiu. Konkrečiai, 2012 m. tyrimo duomenimis trečdalis visų apklaustų ES respondentų kreiptųsi į policiją, o Lietuvos respondentai (trečdalis visų apklaustųjų) dvigubai dažniau, negu ES-27 vidurkis, apie diskriminacijos ar persekiojimo atvejį praneštų ombudsmenui.

Policija ir ombudsmeno institucijos turi moralinių ir teisinių galimybių užtikrinti teisingumą žmogaus teisių srityje, tačiau iš esmės tai yra institucijos, tarpininkaujantios tarp individo ir galutinės instancijos, teismo. Atkreiptinas dėmesys, kad policijos ir ombudsmeno paslaugos yra nemokamos, o advokato ir teismo paslaugoms visose ES šalyse dažnai reikia didelių materialinių išteklių. Ketinimas skirti lėšas galimybei atkurti savo pažeistas teises tarp ES piliečių nėra dažnas. Tačiau Lietuvos piliečiai dvigubai rečiau linkę naudotis advokato paslaugomis ir net penkis kartus rečiau negu ES-27 vidurkis kreiptųsi į teismą dėl pažeistų teisių atkūrimo.

Apibendrinti 2009 ir 2012 m. tyrimo duomenys rodo, kad Lietuvoje profesines sąjungas, nevyriausybinės organizacijas ir kitas asociacijas, galinčias tarpininkauti atkuriant pažeistas individo teises, žmonės, tapę diskriminacijos arba persekiojimo aukomis, rinktųsi rečiau negu kitų ES šalių piliečiai. Tai leidžia daryti prielaidą, kad apskritai Lietuvos piliečiai kur kas labiau pasitiki valstybinėmis žmogaus teisių gynimo institucijomis, o ne pilietinės visuomenės institucijomis. 2012 m. tyrime konkretizuojamas klausimas apie respondentų institucijos

pasirinkimą diskriminacijos ar persekiojimo atveju; tačiau bendrosios institucijų pasirinkimo tendencijos lieka tos pačios. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad per pastaruosius penkerius metus žmonių, nežinančių kam pranešti apie diskriminacijos arba persekiojimo atvejį, šiek tiek sumažėjo ir tarp Lietuvos respondentų, ir pagal ES-27 vidurkį. Tyrimai rodo, kad pusė visų apklaustų ES piliečių teigia nežinantys savo teisių, o daugiau nei dešimtadalis nežino, kam norėtų pranešti apie hipotetiškai patirtos diskriminacijos ar priekabiavimo atvejį. Tačiau panašu, kad Lietuvos respondentai, palyginti su ES-27 vidurkiu, dažniau nežino, kam norėtų pranešti apie savo teisių pažeidimus.

Apibendrinant pateiktus tarptautinių palyginamųjų tyrimų duomenis galima teigti, kad nors moterų diskriminacijos lygis ekonominėje sferoje ir politinio įgalinimo atžvilgiu yra reikšmingas, apskritai Lietuvos piliečiai tebėra ne tokie jautrūs lyčių diskriminacijai, negu „vidutiniai“ ES piliečiai. Dėl diegiamos Lietuvoje Europinės lygybės ir įvairovės politikos, diversifikuojančios diskriminacijos pagrindus, pavyzdžiui, amžiaus, negalios, seksualinių mažumų ir pan., lyčių lygybės klausimai traukiasi iš žiniasklaidos, taigi ir iš socialinės refleksijos, o galbūt ir iš valstybės dėmesio centro. Dėl to Lietuvos žmonės linkę tikėti, kad diskriminacijos dėl amžiaus, negalios ir seksualinės orientacijos atvejų pasitaiko dažniau negu diskriminacijos dėl lyties. Apskritai Lietuvos žmonės, palyginti su ES-27 vidurkiu, yra mažiau palankūs viešosios politikos veiksniams kovojant su diskriminacija. Lietuvos respondentai, kaip ir „vidutiniai“ europiečiai, atsako į klausimus, susijusius su informuotumu apie

savo teises kreiptis į teisėtvarkos institucijas hipotetinės diskriminacijos ar priekabiavimo atveju.

Pabaigos žodis

Šiuolaikiniame pasaulyje lygybė – visų žmonių lygios teisės ir galimybės, demokratijos suvokimo reikšminis elementas, – tai, ko gero, vienas iš nedaugelio praktiškai nekvėstionuojamų politinių idealų. Taigi teisė į lygybę yra žmogaus teisių, tapusių dabartinės demokratijos imperatyvu, nebaigtinio sąrašo sudedamoji dalis. Valstybė, pripažįstanti žmogaus teises, neigia nelygybę, todėl lygių žmogaus teisių ir galimybių apribojimas ar pažeidimas, t. y. diskriminacija, tampa neteisėtas.

Atkūrusi Nepriklausomybę Lietuva aktyviai įsitraukė į globalų žmogaus teisių procesą, reformuodama teisinę sistemą pagal šiuolaikinius demokratinės teisinės valstybės principus ir laikydama pagrindinių Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos žmogaus teisių apsaugos teisės aktų. Siekdama užtikrinti gyventojų pasitikėjimą ir paskatinti demokratizacijos procesus Lietuva viena iš pirmųjų posocialistinių šalių pradėjo kurti konstitucinio ombudsmeno instituciją, taip pat ir specializuotus ombudsmenus. Tarp jų – Moterų ir vyrų lygių galimybių tarnyba, pervadinta į Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą, įsteigta priėmus Lygių galimybių įstatymą, kuriame buvo išplėstas diskriminacijos pagrindų sąrašas. Pirmiausias šios tarnybos uždavinys – antidiskriminaciniuose įstatymuose nustatyta tvarka nagrinėti Lietuvos gyventojų skundus dėl diskriminacijos viešojoje sferoje.

Lietuvoje atsiranda naujovių, kurių dar gal negalima pavadinti žmogaus teisių studijomis; tačiau tai kuriama žmogaus teisių stebėsenos tradicija, kurios sudedamoji dalis yra viešosios nuomonės apklausos. Gyventojų apklausose, kuriose *tradiciškai* dėmesys skiriamas moterų teisių, dažnai – ir lyčių lygybės, įgyvendinimui, pasitikėjimui institucijoms ir pan., dažniausiai ignoruojama viena iš svarbių žmogaus teisių apsaugos institucijų, t. y. ombudsmeno institucija. Tačiau nacionalinių tyrimų žmogaus teisių, lygybės ir diskriminacijos srityje „spragas“ ombudsmeno institucijos atžvilgiu užpildo Europos Sąjungos Eurobarometro atliekamos visų ES valstybių narių piliečių apklausos.

ES Eurobarometro apklausos leidžia nustatyti Lietuvos piliečių nuomonių panašumus ir skirtumus lyginant su tam tikros ES šalies piliečių nuomonėmis, palyginti su ES-27 vidurkiu. ES apklausos rodo, kad dabartiniu metu Lietuvos piliečiai tebėra mažiau jautrūs lyčių diskriminacijai negu „vidutinis“ ES pilietis. Lietuvos piliečiai, panašiai kaip ir ES „vidutinis“ pilietis, pažeistų teisių atkūrimo galimybių srityje pirmenybę teikia teisėtvarkos institucijoms. Tačiau Lietuvos piliečiai rečiau negu „vidutinis“ ES pilietis linkę naudotis mokamomis teisėtvarkos institucijų (advokatų, teismų) paslaugomis savo pažeistoms teisėms atkurti. Taigi nemokamos ombudsmeno institucijos (Lietuvos atveju – Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos), į kurią žmonės kreiptųsi diskriminacijos ar persekiojimo atveju, paslaugos Lietuvoje populiareesnės negu tarp ES „vidutinių“ piliečių.

Lietuvos demokratizacijai užtikrinti sukurta žmogaus teisių apsaugos sistema iš

esmės atitinka šiuolaikinę demokratinės teisinės valstybės suvokimą. Tačiau konkrečioje (lyčių) lygybės srityje galima išvelgti tam tikrą valstybinės visų piliečių lygybės politikos principų ir jų įgyvendinimo problemų tęstinumą Tarybų Sąjungos laikotarpio at-

žvilgiu²⁰. Atotrūkis tarp formalios (moterų ir vyrų) lygybės ir neformalios (moterų) diskriminacijos yra kasdienės praktikos dalis, taigi daugeliu atvejų viešoji nuomonė reflektuojama tik aktualint problema viešojoje erdvėje, paprastai veikiant žiniasklaidai.

LITERATŪRA

Gellhorn, Walter. 1966. *Ombudsmen and Others: Citizens' Protectors in Nine Countries*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Goodhart, Michael (ed.). 2009. *Human Rights. Politics and Practice*. New York: Oxford University Press.

Coomans, Fons, Grünfeld, F. and Menno T. Kamminga. 2010. "Methods of Human Rights Research: A Primer". *Human Rights Quarterly*, Vol. 32: 179–186.

Dembour, Marie- Benedicte. 2010. "What Are Human Rights? Four Schools of Thought". *Human Rights Quarterly* 32: 1–20.

Hausmann, Ricardo; Tyson, Laura D. and Sadiya Zahidi (eds.). 2012. *The Global Gender Gap Report*. Geneva, Switzerland: World Economic Forum.

Jasiulevičienė, Regina. 2010. „How Human Rights Process Is and Could Be Studies. Lithuanian Case“ in Linas Venclauskas (ed.) *Baltic Region: Past and New Challenges. Regionines studijos* (5). Kaunas: Vytautas Magnus University: 77-88.

Navaitis, Gediminas, Burneikienė, Aušrinė ir Renata Trinkūnienė. 2008. „Lygių galimybių pažeidimai (amžiaus aspektas)“, *Socialinis darbas* 7(3): 41-47.

Okunevičiūtė-Neverauskienė, Laima ir Bogušlavas Gruževskis. 2009. *Lygybės statistikos pagrindai. Nacionalinis lygybės statistikos rengimo veiksmų planas*. Vilnius: Eugrimas.

Pilinkaite-Sotirovic, Vilana. 2007. *Issue Histories Lithuania: Series of Timelines of Policy Debates, QUING Project*. Vienna: Institute for Human Sciences (IWM).

Review on UNDP's Partnership with Lithuania (1992-2005). 2005. Vilnius: UNDP.

Žiobienė, Edita. 2008. „Nacionalinės Žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje“, *Jurisprudencija*, 9 (111): 86-93.

Žiobienė, Edita. 2010. "Reform of the Ombudsman Institutions in Lithuania", *Jurisprudencija*, 1 (119): 29-42.

ŽTL – *Žmogaus teisės Lietuvoje. Padėties įvertinimas*. 2002. Vilnius: LRS leidykla.

ŽTL – *Žmogaus teisės Lietuvoje*. 2005. Vilnius: Naujos sistemos.

Žvinklienė, Alina. 2012. „Socialinė lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos refleksija: Lietuvos Web 2.0 bendruomenės atvejis“. *Lyčių studijos ir tyrimai*.(10): 59-69.

²⁰ Lietuvos politiniame diskurse, turinčiame didžiulės įtakos ir akademiniam įvairių tyrimų duomenų interpretavimui, iki šiol vyrauja, geriausiai atveju, Tarybų Sąjungos palikimo *nematomumo* tradicija, bent (moterų ir vyrų) lygybės politikos srityje. Be abejo, praėjus dviem dešimtmečiams nuo Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo, prisiminti Lietuvos buvimą Tarybų Sąjungos sudėtyje ryšium su valstybinės lygybės politikos tęstinumu ar reformavimu pagal politinius laikmečio reikalavimus ne visada yra tikslinga ir techniškai įmanoma dėl ano meto gyventojų apklausų duomenų stokos.

Elektroniniai šaltiniai (žiūrėti 2013 m. balandžio 10-16 d.d.):

KVVŽTPL – *Kaip visuomenė vertina žmogaus teisių padėtį Lietuvoje*. 2012. Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas.

http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/TYRIMAI/Vilmorus%20visuomenes%20nuomones%20apklausa_2012.pdf

Lietuvos Respublikos pranešimo Jungtinių Tautų Žmogaus teisių tarybos vykdomai visuotinei periodinei peržiūrai projektas. 2011. Numeris: 11-2092-01 http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_l?p_id=93577&p_query=&p_tr2=&p_org=8&p_fix=y

LGKT 2008 – *Lygių galimybių tarnyba. Metinės tarnybos ataskaitos*. <http://www.lygybe.lt/?pageid=7>

Paryžiaus principai. <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>

Diskriminacijos ir nelygybės Europoje apžvalgos 2006, A Survey about Discrimination and Inequality

in Europe, European Commission DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (publication: 23/01/2007) http://ec.europa.eu/employment_social/eyeq/index.cfm?&page_id=95

Diskriminacija Europos Sąjungoje: Suvokimai, patirtis ir požiūriai 2008. Discrimination in the European Union: Perceptions, Experience and Attitudes 2008: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_296_sheet_lt.pdf

Diskriminacija ES šalyse 2009. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_317_fact_lt_lt1.pdf

Diskriminacija ES šalyse 2012. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_393_fact_lt_lt.pdf

Gender mainstreaming. http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/gender_mainstreaming/general_overview_en.html

Ką mano specialistai: „Sovietų“ ar „Tarybų Sąjunga“? <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-03-24-ka-mano-specialistai-sovietu-ar-tarybu-sajunga/59946>

ABSTRACT

HUMAN RIGHTS IN LITHUANIA: THE PERCEPTION OF EQUALITY AND DISCRIMINATION AMONG LITHUANIANS IN EUROPEAN CONTEXT

Any concept of democracy emphasizes the equality of all citizens in their right to participate in public life. Nowadays, Human rights are an indicator of implementation of the principle of equality in public life. The state recognizing Human rights disclaims inequality and in that case violation of equal Human rights and opportunities, i.e. discrimination is illicit. Detection of public perception of equality and discrimination and opportunities to restore the violated rights as well gives possibility to discuss the process of democracy in a state. In the article the presented research deals with a legal and institutional context of Human rights protection in Lithuania, a state of art in the national Human rights research from sociological point of a view and the resent quantitative comparative data of EU's „Eurobarometer“.

Pastaba. Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą *Demokratizacijos procesų Lietuvoje reprezentacijos individualioje sąmonėje*. Projekto numeris LMT SIN-03-2012.

Įteikta 2013 04 22

Pateikta spaudai: 2013 08 29

Lietuvos socialinių tyrimų centras,

Sociologijos institutas, Vilnius

Alinazvin@gmail.com